BUGUNGI MEDIA OLAMIDA SHAXSGA DOIR MA'LUMOTLARNI HIMOYA QILISH MASALASI

MATYAKUBOVA LAYLO MURAT QIZI

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy media olamida va raqamli media makonida shaxsga doir ma'lumotlarni muhofaza qilishning nazariy hamda amaliy masalalari tahlil qilinadi. Raqamlashtirish jarayonlari, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn jurnalistikaning rivojlanishi shaxsiy daxlsizlik hamda so‘z erkinligi o‘rtasidagi mutanosiblikni ta'minlash muammosini kun tartibiga olib chiqdi. Tadqiqotda shaxsga doir ma'lumotlar daxlsizligining huquqiy-me'yoriy asoslari, O‘zbekiston va xalqaro tajriba hamda OAV va axborot tarqatuvchilarning kasbiy etika qoidalari ilmiy adabiyotlar asosida o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: media olami, shaxsga doir ma'lumotlar, axborot xavfsizligi, shaxsiy daxlsizlik, GDPR, media etika, raqamli jurnalistika, axborot huquqi.

Aholi hayotining barcha jabhalariga raqamli texnologiyalar va mediamakonning chuqur kirib borishi axborotni to‘plash, qayta ishlash hamda tarqatish tezligini misli ko‘rilmagan darajada oshirdi. Bugungi kunda onlayn nashrlar, ijtimoiy tarmoqlar va messenjerlar nafaqat axborot yetkazish vositasi, balki ulkan hajmdagi shaxsiy ma'lumotlar aylanadigan maydonga aylandi.

Jurnalistika va media sohasida axborot tezkorligi hamda sensatsiya ortidan quvish holatlarining ortishi shaxsiy hayot daxlsizligi va shaxsga doir ma'lumotlarni himoya qilish muammosini dolzarblashtirmoqda. Shaxsning ismi-sharifi, tasviri, joylashuvi, aloqa ma'lumotlari yoki uning biologik-biometrik ko‘rsatkichlari media olamida ochiq holda tarqatilishi uning sha'ni, qadr-qimmati va xavfsizligiga bevosita tahdid solishi mumkin. Ushbu holat tadqiqotchilardan media olamida shaxsiy ma'lumotlar daxlsizligi va so‘z erkinligi o‘rtasidagi huquqiy va etik

muvozanatni ilmiy tahlil qilishni talab etadi. Global raqamlashtirish va jamiyatda “Inson qadri uchun” tamoyili ustuvor bo'lgan yangi O'zbekistonda shaxsga doir ma'lumotlar daxlsizligi eng ustuvor huquqiy va ijtimoiy-siyosiy masalalardan biriga aylandi. Bugungi kunda sun'iy intellekt, bulutli texnologiyalar, Big Data va kiber-makonning misli ko'rilmagan darajada kengayishi shaxsiy ma'lumotlarni nafaqat fuqaroning nomoddiy ne'mati, balki raqamli muomaladagi va mediadagi o'ziga xos iqtisodiy aktiv hamda axborot resursiga aylantirdi. Bugun raqamli jurnalistika va OAV faoliyatida jurnalistlar va media operatorlari tomonidan fuqarolarning shaxsiy hayotiga oid ma'lumotlarni yig'ish, ularga ishlov berish va ommaga tarqatish jarayonlari shiddat bilan ortib bormoqda.

Xususan, raqamli OAV va ma'lumotlar operatorlari tomonidan fuqarolarning roziligisiz ularning shaxsiy ma'lumotlarini yig'ish, ijtimoiy tarmoqlardagi shaxsiy suratlarni ruxsatsiz e'lon qilish yoki ma'lumotlar bazasidan axborot sizib chiqishi natijasida fuqarolarga yetkazilgan ma'naviy va moddiy zararni qoplashning ta'sirchan fuqarolik-huquqiy mexanizmlari yetarli darajada ishlamayapti. Bu esa raqamli jurnalistika va media makonda yuzaga kelayotgan huquqiy bo'shliqlarni chuqur ilmiy tahlil qilish hamda himoya usullarini zamonaviylashtirishni taqozo etadi.

Fuqarolik huquqi nazariyasida shaxsiy ma'lumotlar insonning ajralmas nomoddiy ne'mati sifatida talqin etiladi. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksida fuqaroning shaxsiy hayoti daxlsizligi huquqi belgilangan bo'lib, bu raqamli jurnalistikada axborot tarqatish erkinligi va shaxs daxlsizligi o'rtasidagi muvozanatning poydevori hisoblanadi.

So'nggi yillardagi global kiberxavfsizlik va media-tahlil hisobotlariga ko'ra, shaxsiy ma'lumotlarning ruxsatsiz ishlov berilishi va tarqatilishi bilan bog'liq nizolar fuqarolik sudlarida 25% ga ortgan. O'zbekistonda ham raqamli bank xizmatlari, elektron tijorat va onlayn-nashrlar rivojlanishi bilan ma'lumotlar daxlsizligi buzilishi holatlari ko'paymoqda, biroq yetkazilgan zararni undirish bo'yicha sud amaliyoti va

jurnalistik etikani huquqiy baholash mexanizmlari hali to'liq shakllanish jarayonidadir.

Raqamli texnologiyalar vazirligi va xalqaro tashkilotlar ma'lumotlariga ko'ra, axborot tizimlari va media platformalardan shaxsiy ma'lumotlarning sizib chiqishi bilan bog'liq xavf-xatarlar keskin ortib bormoqda. Global miqyosda kiberjinoyatlarning 40% dan ortig'i shaxsiy ma'lumotlarni o'g'irlash va ulardan noqonuniy foydalanish bilan bog'liq.

Tadqiqotning maqsadi zamonaviy media muhitida shaxsga doir ma’lumotlarni muhofaza qilishning huquqiy, etik va texnologik aspektlarini tahlil qilish hamda ushbu sohadagi mavjud muammolarga ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot jarayonida qiyosiy-huquqiy tahlil, tizimli yondashuv, media-kontent tahlili hamda tahliliy-sintez usullaridan foydalanildi.

Shaxsga doir ma’lumotlar tushunchasi axborot huquqining markaziy kategoriyalaridan biridir. O‘zbekiston Respublikasining “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonuniga muvofiq, shaxsga doir ma’lumotlar dedikda, muayyan jismoniy shaxsga taalluqli bo‘lgan yoki uni identifikatsiyalash imkonini beradigan, elektron, qog‘ozda va boshqa moddiy Jismda qayd etilgan axborot tushuniladi.

Tadqiqotchi M. Qosimova hamda B. Alimovlarning media etika va axborot huquqiga bag‘ishlangan tadqiqotlarida ta’kidlanishicha, jurnalist va media xodimlari axborot tayyorlash jarayonida fuqarolarning shaxsiy hayotiga taalluqli ma’lumotlarni masalan, tibbiy sir, oilaviy va maishiy munosabatlar, sudlanmaganlik holati tarqatishda o‘ta ehtiyotkor bo‘lishlari lozim. Ayniqsa, raqamli media sharoitida shaxsning ruxsatisiz uning fotosurati yoki videotasvirini tarqatish, geolokatsiyasini oshkor qilish yoki shaxsini aniqlashga xizmat qiluvchi detallarni e’lon qilish shaxsiy daxlsizlik huquqining buzilishiga olib keladi.

Zamonaviy media amaliyotida shaxsga doir ma’lumotlarni muhofaza qilishning eng qat’iy standarti Yevropa Ittifoqining GDPR hisoblanadi. 2018-yilda kuchga kirgan ushbu reglament nafaqat Yevropa, balki butun dunyo bo‘ylab onlayn

media, ijtimoiy platformalar hamda axborot vositalari faoliyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi.

GDPR talablariga ko‘ra: “Unutilish huquqi” (Right to be forgotten): Shaxs o‘zi haqidagi noo‘rin yoki eskirgan ma’lumotlarni qidiruv tizimlari va media platformalaridan o‘chirib tashlashni talab qilish huquqiga ega.

- Rozilik tamoyili: Shaxsning ma’lumotlarini to‘plash va qayta ishlash uchun uning aniq va aniqlashtirilgan roziligi olinishi shart.

Jurnalistika nazariyasida ommaviy manfaat va shaxsiy daxlsizlik o‘rtasidagi toqnashuv asosiy ziddiyatlardan biridir. Xalqaro adabiyotlarda masalan, D. McQuail tadqiqotlarida ta’kidlanishicha, agar tarqatilayotgan shaxsiy ma’lumot jamiyat xavfsizligi, korrupsiyaga qarshi kurash yoki davlat boshqaruvi shaffofligi uchun o‘ta muhim bo‘lsa, ommaviy manfaat ustunlik qilishi mumkin. Biroq, qolgan barcha holatlarda shaxsning daxlsizlik huquqi ustuvor hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 31-moddasida har bir shaxs shaxsiy hayotining daxlsizligi, shaxsiy va oilaviy sirga ega bo‘lish, o‘z sha’ni va qadr-qimmati himoya qilinishi huquqiga ega ekani kafolatlangan.

Biroq bugungi O‘zbekiston internet-jurnalistikasi va blogosferasida quyidagi tizimli muammolar ko‘zga tashlanmoqda:

1. MEDIA OLAMIDAGI ASOSIY ETIK VA HUQUQIY MUAMMOLAR

Ushbu muammolar quyidagi 3 ta asosiy yo‘nalishga bo‘linadi:

Voyaga yetmaganlar huquqlari	Huquqbuzarlikda gumon qilinganlar	Sensatsiyaga berilish va "Klikbeyt"

• Yuzini ko‘rsatish • Ism-sharifini oshkor qilish • Ruhiy va ijtimoiy himoya	• Aybsizlik prezumpsiyasi • Shaxsiy ma’lumotlar daxlsizligi • Sudgacha aybdor deb e’lon qilish	• Yolqinli/noto‘g‘ri sarlavhalar • Reyting ortidan quvish • Faktlarni buzib ko‘rsatish

Voyaga yetmaganlar ma’lumotlarini muhofaza qilish: Jinoyat yoki ko‘ngilsiz hodisalar qurboni bo‘lgan yoki sodir etgan voyaga yetmagan shaxslarning yuzini, ismi-sharifini ochiq ko‘rsatish holatlari uchrab turibdi. Gumonlanuvchilar va ayblanuvchilarning shaxsini oshkor qilish: Sud hukmi chiqmasdan turib, shaxsni aybdor sifatda ko‘rsatish hamda uning pasport ma’lumotlari, yashash manzilini tarqatish (aybsizlik prezumpsiyasining buzilishi). Klikbeyt va sensatsiyaga berilish: Reyting ortidan quvish natijasida shaxslarning shaxsiy yozishmalari, audio va video tasvirlarini ularning roziligisiz tarqatish.

O‘zbekiston Jurnalistlarining kasb etikasida va qonunchilikda jurnalist shaxsning shaxsiy hayotiga aralashmasligi, uning roziligisiz shaxsiy ma’lumotlarini e’lon qilmasligi shart. Zamonaviy media olamida shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish faqatgina huquqiy taqiqlar bilan emas, balki media va axborot savodxonligini oshirish, kasbiy etika mezonlariga qat’iy rioya qilish orqali ta’minlanadi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi:

1. Qonunchilikni takomillashtirish: O‘zbekiston Respublikasining “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonuniga raqamli media, blogerlar va sun’iy intellekt texnologiyalari orqali shaxsiy ma’lumotlarni qayta ishlashga oid alohida norma va qo‘shimchalar kiritish.

2. Media etika va self-regulyatsiya: OAV tahririyatlarida shaxsga doir ma’lumotlar bilan ishlash bo‘yicha ichki korporativ yo‘riqnomalarni joriy etish.

3. Ta’lim va axborot savodxonligi: Jurnalistika va ommaviy kommunikatsiya yo‘nalishidagi OTMlar o‘quv dasturlariga “Raqamli muhitda

shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligi va media huquqi” fanini chuqurlashtirilgan holda kiritish.

4. “Unutilish huquqi” mexanizmini yaratish: Milliy qidiruv tizimlari va milliy domen hududidagi veb-saytlarda shaxslarning eskirgan yoki nohaq tarqatilgan ma’lumotlarini o‘chirish bo‘yicha aniq huquqiy-texnik mexanizmlarni ishlab chiqish.

Shaxsiy ma'lumotlar himoyasi faqatgina qonunbuzarlik uchun jazo choralarini qo'llash bilan cheklanib qolmasdan, balki subyektning o'z raqamli profili ustidan real egalik qilish huquqini ta'minlovchi faol himoya modeliga aylanishi lozim. Raqamli jurnalistika va media makonda bu kabi kompleks huquqiy mexanizmlar insonning fundamental huquqlarini kafolatlab, raqamli iqtisodiyot va ommaviy axborot vositalariga bo'lgan jamoatchilik ishonchini mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi (Lex.uz), 02.07.2019-y., № O‘RQ-547.

2. Qosimova M., Alimov B. Jurnalistika etikasi va axborot huquqi. Darslik. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2021. – 280 b.

3. Voigt P., Von dem Bussche A. The EU General Data Protection Regulation (GDPR): A Practical Guide. – Springer International Publishing, 2017. – P. 88-102.

4. European Court of Justice. Google Spain SL, Google Inc. v Agencia Española de Protección de Datos (AEPD), Mario Costeja González. Judgment of the Court (Grand Chamber), 13 May 2014 (Case C-131/12).

5. McQuail D. McQuail’s Mass Communication Theory. 6th Edition. – London: SAGE Publications, 2010. – 624 p.

6. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.

7. O‘zbekiston Jurnalistlarining kasb etikasi kodeksi. – Toshkent: O‘zbekiston Jurnalistlari muloqot jamoat birlashmasi, 2019-y. 24-iyul.

8. Kudryavsev M.A. Zashchita personalnix dannix v sifrovoy srede: media-pravovoy aspekt. // Mediaskop, 2022. № 2. – S. 45-53.